SEKÜLERLEŞME PERSPEKTİFİNDEN DİNÎ VE SEKÜLER FUNDAMENTALİZMLER

"THE RELIGIOUS FUNDAMENTALISM IN SECULARIZATION PERSPECTIVE"

Doç. Dr. M. Ali KİRMAN[•]

Özet

Bu makale iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde dinî fundamentalizm olgusu tanımlandıktan sonra sekülerleşme ile arasındaki ilişki ele alınacaktır. Gerçekte bu ikisi arasında var olan yakın ilişki, daha ziyade modern toplumda dinin konumuyla ilgilidir. Bu bağlamda 'dinî' fundamentalistler kadar 'seküler' fundamentalistlerin de var olduğunu bilmek önemlidir. Seküler fundamentalistler dinin toplumsal rolünün tamamen azaltılması, hatta yok olmasını düşünürlerken, dinî fundamentalistler de dinin gündelik hayatı tamamen kuşattığını iddia ederler.

İkinci bölümde ise, dinî fundamentalizm veya tutuculuk ile İslam arasındaki ilişki incelenecektir. Günümüzde dinî fundamentalizm ve gericiliği İslam toplumlarıyla özdeşleştirilmeye çalışan eğilimlere sıkça rastlanmaktadır. Böyle bir yaklaşımın sosyal bilimsel açıdan sorgulanması oldukça büyük bir önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sekülerleşme, fundamentalizm, seküler fundamentalizm, dinî fundamentalizm

Abstract

This paper consists of two parts. Firstly, after the describing the religious fundamentalism, the relationship between the secularization and religious fundamentalism will be examined. In fact there is a relationship between them. This relationship concerned with the status of religion in modern society. In this context, it is very important to understand that there are 'religious' fundamentalists as well as 'secularist' or 'laisist' ones. Although the 'secularists' tend to be diminishing the role of religion in the society, the religious fundamentalists claim that the religion completely surrounds all spheres of daily life.

Secondly, the relationship between the religious fundamentalism or religious reactionism and Islam will be examined. Recently we often encounter the tendency that religious fundamentalism and religious

[•] Sütçü İmam Üniversitesi

reactionism have been identified with Islam. It is important to discuss this approach in social scientific viewpoint.

Keywords: Secularization, fundamentalism, secular fundamentalism, religious fundamentalism

1. Giriş

20. yüzyıl çok önemli değişimlerin yaşandığı, bu çerçevede pek çok yeni olgunun ortaya çıktığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde en çok tartışılan olgulardan biri "sekülerleşme", daha doğrusu "de-sekülerleşme", bir diğeri de "fundamentalizm"dir. Bu bağlamda her iki olgunun ne olduğu ve aralarında nasıl bir ilişkinin bulunduğu vb. sorular sürekli gündemde yer almaktadır.

Dünyadaki tüm toplumları bir şekilde etkilediği bilinen modernleşme ve beraberinde gerçekleşen sekülerleşme süreci, kendi içinde reaksiyoner oluşumları da ortaya çıkarmıştır. Modern ve seküler ideolojilere alternatif bir sistem olarak gelişen ve toplumsal hayatın bütününü, toplumdaki siyaset, ekonomi, eğitim, hukuk ve din kurumlarını ve sistemlerini kendilerine özgü din yorumu eksenli dönüştürme amacı taşıyan çeşitli hareket ve söylemler için fundamentalizm kavramı kullanılmaktadır (bkz. Kirman 2004a:85). Kavram, ilk kez 1920 yılında özellikle Amerikan Protestanlarını ifade etmek üzere kullanılmışsa da, bugün Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam da dâhil olmak üzere bütün dinlerin fundamentalizm olarak tanımlanan bir olguyla karşı karşıya kaldıkları bilinmektedir. Aslında tüm dünyada kendini fundamentalizm olarak tanıtan radikal muhafazakârlık, aşırı tutuculuk yönünde her geçen gün güçlenen bir eğilimden söz etmek belki daha doğru bir değerlendirme olacaktır.

Günümüzde Latin Amerika ülkelerinde başta Pentekostalizm[1] olmak üzere fundamentalist Hristiyanlık gözle görülür bir gelişme kaydetmektedir (bkz. Carr and Saha 2001:3-4). Güney Kore ve Tayvan'da Konfüçyanizmin neo-geleneksel yorumu yayılma sürecindedir. Japonya'da Protestan fundamentalizmine karşı esas itibariyle Budist karakter taşıyan yeni dinî hareketler hızlı bir şekilde yayılma eğilimindedir. Yahudilik'te Gush Emunim hareketi (bkz. Carr and Saha 2001:67-86) hızla gelişmektedir. İslam dünyasında da Müslüman Kardeşler, Hamas, Hizbullah ve FIS (İslamî Kurtuluş Cephesi) gibi hareketlerin yaygın olduğu bilinmektedir. Anlaşılan fundamentalizm, günümüz dünyasındaki hemen her dinî

1 **Pentekostalizm (Pentecostalism)**: 20. yüzyılın başlarında Protestan gelenek içerisinde Charles F. Parham (1873-1929) ile William J. Seymour (1870-1922) öncülüğünde ortaya çıkmış olan dinî bir akım. Mensupları, ilk hristiyanların Pentekost gününde geçirdikleri tecrübenin ve mükâfatın aynısına kendilerinin de sahip olabileceği inancını taşırlar. Toplu duaya önem verirler. Pentekostal kiliseler özellikle ABD ve İngiltere'de yaygın olan siyahlara veya göçmenlere ait çeşitli kiliseleri bünyesinde toplar. Bunlar arasında Mesih'te Tanrının Kilisesi, Elim Kilisesi, Apostolik Kilise sayılabilir. Günümüzde yüz milyon bağlısı olduğu tahmin edilen hareket, Latin Amerika başta olmak üzere tüm dünyada yaygınlık kazanma eğilimindedir (Bkz. Kirman 2004a:178).

yapı içerisinde görülen ve en bilinen unsurlardan biridir (bkz. Huff 2000:94). Öyle ki, fundamentalizmin genel olarak 20. yüzyıla özgü bir olgu olduğu belirtilmekle birlikte 21. yüzyılda da en önemli dinî hareketlerden biri olma özelliğini sürdüreceği yönünde öngörülerde bulunulmaktadır. Denebilir ki, fundamentalizm olgusu küresel bir sorun olarak dünya gündeminde ilk sıralarda yer aldığı gibi, din sosyolojisi araştırmalarında da önemli bir yer tutmaktadır.

Öte yandan sekülerleşme ve buna bağlı olarak laikleşme olgusunun Hıristiyan toplumlara özgü olduğu, buna karşılık Yahudilik ve İslamiyet'in doğaları gereği böyle bir sürece izin vermediği yönünde yaygın bir kabulün varlığından söz etmek mümkündür. Bu kabule göre Hristiyanlık'ta 'bilinç' ve 'içsel tartışma' önemli bir yer tutarken, Yahudilik ve İslamiyet'te günlük hayatın hemen tamamı dinî kurallarla kuşatılmıştır (Ferry 2004:vi). Bu da, söz konusu iki dinî gelenekte sekülerleşme ve laikleşme sürecine izin vermemekte ve dolayısıyla bu süreçlere karşı her zaman reaksiyoner bir yaklaşım sergileyen 'fundamentalist', 'tutucu', 'gerici' veya 'mürteci' kesimlerin ortaya çıkması için uygun bir zemin oluşturmaktadır. Bu da sonuç olarak Hristiyan Batı dünyası ile müslüman toplumlar arasında önemli bir çatışma alanı meydana getirmektedir.

Daha ziyade Hristiyan Batı'ya özgü tek yanlı bir tutumu yansıtan bu yaklaşımlara karşı ileri sürülen fikirlerin varlığı da bilinmektedir. Şu halde tüm dünyada son derece etkili bir şekilde yükselişte olduğu gözlenen ve dolayısıyla hemen her dinî gelenek içerisinde rastlanan fundamentalist eğilimlerin bir tek dine hasredilemeyeceği gerçeği ile dinî fundamentalizm olgusunun sekülerleşme perspektifinden sosyolojik bir analizinin yapılması büyük önem taşımaktadır.

2. Fundamentalizm Olgusu ve Temel Karakteristikleri

Oldukça karmaşık bir fenomen olan fundamentalizm olgusuyla ilgili olarak bir tanımlama sorunu, terminolojik bir karışıklık söz konusudur (bkz. Iannaccone 1997:101). Fundamentalizm, ilk anda dinî yönüyle anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, çoğu zaman, yakın bir anlam içeriğine sahip olduğu düşünülen 'gelenekçilik' (tradionalism), 'muhafazakârlık' (conservatism) ve 'ortodoksluk' (ortodoxy) gibi kavramlarla tanımlansa da bunlarla eşanlamlı olmayıp, belli yönlerden ayrılmaktadır. Editörlüğünü Martin Marty ve R. Scott Appleby'in yaptığı *Fundamentalisms Observed* adlı çalışmada da fundamentalizm olgusunun anlaşılmasında katkı yapacağı düşünülen dört husus öne çıkarılır: a) dinî bir dünya görüşü için mücadele etme, b) din tarafından oluşturulmuş olan mitler, gelenekler ve doktrinler için mücadele etme, c) dini kabul etmeyen kişilere karşı mücadele etme ve son olarak d) tanrı ve dinin nihaî kaynağı olduğu düşünülen diğer aşkın referanslar ışığında mücadele etme (bkz. Carr and Saha 2001:1-2). Tadeusz Doktòr öncülüğünde gerçekleştirilen *Dinî ve Ahlakî Çoğulculuk (RAMP)* projesinde de fundamentalist eğilimleri ölçmek için kullanılan kriterler arasında 'dinî literalizm', 'dinî partikülarizm', 'dinî dışlayıcılık', 'ilahî olanı kişisel tecrübe' ve 'cezalandırıcı Tanrı imajı' yer almış ve deneklerin bunlarla ilgili tutum ve davranışları ölçülmeye çalışılmıştır (bkz. Doktòr 2003). Fakat bunlar daha ziyade fundamentalizm olgusunun dinî yönlerine vurgu yapmaktadır. Oysa fundamentalizmin günümüzde sadece dinî alanla sınırlı olmadığı, siyasal alanda "neo-con"ların, ekonomik alanda

da neo-liberal fundamentalizmin etkin olduğu bilinmektedir (bkz. Bodur 2004:19-20). Anlaşılan fundamentalist eğilimlerin sadece dinî alanla sınırlı olmayıp, siyaset ve ekonomi gibi alanlarda da varlığını sürdürüyor olması nedeniyle artık bu kavramı tek başına kullanmak yeterli olmamakta, mutlaka başına 'siyasal', 'ekonomik', 'dinî' ve 'seküler' gibi sıfatlar getirmek gerekmektedir (bkz. Kirman 2007).

Dilimizde köktendincilik olarak da karşılanan fundamentalizm kavramı, dinin temellerine, vahyedilen ilk metinlere dönüşü esas almak suretiyle geleneksel din anlayışını yeniden canlandırmaya çalışan, bu yüzden modern ve liberal din yorumlarının, sekülerizmin, dünyaya uyumun ve entelektüel dindarlığın karşısında yer alan aşırı muhafazakâr bir din anlayışını ifade eder. Kavram ilk olarak C. L. Laws tarafından Hristiyan gelenek içinde 19. yüzyılda Kitab-ı Mukaddes'e yönelik olarak yapılan modernist ve bilimsel eleştirilere ve evrimci kuramlara tepki olarak 1920'lerden itibaren gelişen ve Kitab-ı Mukaddes'i nihaî otorite kabul eden aşırı muhafazakâr Protestan ekoller için kullanılmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında ABD'deki kiliselerin neredeyse tamamı fundamentalistler ve modernistler şeklinde ikiye ayrılmıştır (Kirman 2004a:85). Günümüzde ise fundamentalizm kavramı, Hristiyan gelenek içerisinde Pentekostal veya Evanjelik hareketler, Yahudi gelenek içerisinde ultra-Ortodoks Yahudilik, İslamî gelenek içerisinde de ihyacı hareketler için kullanılmaktadır (bkz. Lehmann 1998:617). Hangi kültürde veya hangi dinî gelenekte ortaya çıkarsa çıksın fundamentalist olarak anılan bütün hareketler, muhafazakâr, geleneksel, ortodoks ve klasik olarak nitelenen önceki hareketlerin yeni bir versiyonu olarak tezahür etmektedir (Carr and Saha 2001:202). Bir başka ifadeyle, fundamentalizm, geleneksel ortodoks normlara göre heterodoks bir sapmadır.

Popüler stereotipe göre fundamentalizm, sosyolojik olarak çağdışı değerlerle ve klan ve kabile gibi küçük toplulukların dar kurallarına sadık kalmayla ilişkilendirilmiş; kültürel olarak entelektüel olmayan bir hoşgörüsüzlük içinde tanımlanmış; entelektüel olarak tarih bilincinin kaybedilmesi ve eleştirel düşünceyi terk etmekle, temel insan hürriyetlerini yok saymakla karakterize edilmiş ve teolojik olarak da literalizm, primitivizm, katı-kuralcılık ve dışlayıcılıkla (exclusivity) özdeşleştirilmiştir (bkz. Yeşilyurt 2001:763-5). Kavram, zamanla kilise çevreleri tarafından kötü ve olumsuz bir sıfata dönüştürülerek zamanla teolojik açıdan pejoratif bir anlam kazanmıştır. Görüldüğü gibi fundamentalizm kavramının günümüz toplumlarında kazandığı görünüm, çağdaş insanın düşüncesinde oluşturduğu imaj son derece olumsuzdur. Bu kavramlar arasına kültürümüze özgü 'irtica' kavramını da eklemek mümkündür. Bu nitelemelerin önemli bir kısmının değer yüklü olması nedeniyle sosyal bilimlerin kavramları olmadığı yönünde yapılan iddialar, fundamentalizm olgusunun sosyal gerçekliğini ortadan kaldırmaz. Nitekim fundamentalizm, dinî eylem ve aktivitenin bir sorunu olmaktan çok, sosyolojik analizlerin bir konusu olarak ün kazanmıştır. Bu nedenle her ne kadar teolojik bir yönü olsa da daha ziyade sosyolojik ve sosyo-politik bir olgudur (Carr and Saha 2001:1-2). Bir diğer ifadeyle fundamentalizm, moderniteye veya herhangi sosyo-politik rahatsızlığa karşı gerçekleşen bireysel ve toplumsal protestoların dinî bir hüviyet kazandırılmış formudur. Ancak sadece toplumsal bir

sorun olmanın ötesinde aynı zamanda otantik ve sahih dine yönelik de önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Zira fundamentalistlerin dini istismar eden maniplatif bir dil kullandıkları bilinmektedir (Carr and Saha 2001:205).

Kullandıkları dil aracılığıyla kendileri dışındakileri gerçek dindar olarak görmeyen fundamentalistler, partikülarist bir din anlayışını benimserler. Bu bağlamda, fundamentalizm, dar bir mezhepçilik (sectarianism) olarak tanımlanmıştır (bkz. Iannaccone 1997:101-2). Bir dinin içinde ortaya çıkmış mezhep, tarikat veya cemaat gibi yapılanmaların birçoğu, mensuplarında partikülaristik bir anlayışın gelişmesini teşvik edici bir özellik taşımaktadır. Böyle bir din anlayışına sahip olanların sadece kendi din yorumlarının ve pratiklerinin doğru olduğuna inandıkları bilinmektedir. Hemen her dinde partikülaristik bir anlayışın varlığı söz konusudur. Ancak dini düşünce ve zihniyet dünyasına hiçbir katkıda bulunmayan bu tür partikülaristik karakterli fundamentalist hareketlerin toplumda entegrasyon sağlayıcı olmaktan çok disfonksiyonel oldukları, yani toplumsal yapının çözülmesi yönünde bir fonksiyon üstlendikleri bilinmektedir. Zira partikülarist din anlayışı kendisi ile ötekiler arasındaki radikal bir ayrıma dayanır. Çünkü doğruyu bulan, kurtuluşa eren veya inancı garantide olan tek mezhep (fırka-i nâciye) oluş mantığı, ötekilerinin dışarıda bırakılmasını kaçınılmaz kılan bir yaklaşımdır (Bruce 2000:79). Dolayısıyla böyle bir anlayış, bazen aynı dinî gelenek içerisinde bile mezhep ve meşrep çatışmalarına neden olmaktadır. Öyle ki, bir dinî gruba mensup insanlara sunulan din yorumu, o insanların şiddet içeren hareketlere yönelmesinde son derece etkili olmaktadır. Bir diğer ifadeyle, dinî bakış açısından beslenen ve dinî referanslı terör eylemlerine karışan örgütlerin, çoğu zaman bağlılarını mobilize eden bir hareket ideolojisi haline getirilmesi söz konusudur (Kirman 2004b:327-8). Bu yüzden fundamentalizmin günümüzde ifade ettiği anlam, büyük ölçüde kutsal bir şiddet ya da baskı ve yıkıcılığın kutsanışı olmaktadır. Bu noktada denebilir ki, fundamentalizm, kaynağı ister beşerî ideolojiler, sosyolojik anlayışlar ya da isterse din olsun, bireysel ve toplumsal barışın önünde önemli bir bariyerdir (Yeşilyurt 2001:765).

Fundamentalizm üzerine yazı yazan araştırmacılar, onun modernliğe karşı bir tepki hareketi olarak doğduğunu belirtirler (bkz. Iannaccone 1997; Luckmann 1999). Gerçekten de fundamentalizmin en temel özelliği modern kültür ile ilişkisinde açığa çıkar. Bir diğer ifadeyle, fundamentalizmin hemen her türünün modernleşmeyle yüzleşmenin bir neticesi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla fundamentalist eğilimlerin modern dünyanın etkisine maruz kalmayan kültürlerde ortaya çıkma ihtimali son derece zayıftır. Onun daha çok modernizmle karşılaşmaktan ve onunla baş edememekten kaynaklandığı söylenebilir. Bu anlamda ilk fundamentalist eğilimlerin, modernlik tecrübelerini ilk önce yaşayan Batılı toplumlarda ortaya çıkmış olması son derece anlaşılır bir husustur. Zira dinî hassasiyetlerini öne çıkaran belli bir kesim, toplumda modernleşmeyle birlikte gerçekleşen sekülerleşmenin gelişmesinden endişe duyuyordu. Tanrının reddi ve ilahî olanla ilgili farklı anlayışların varlığı ile ilgili korku ve endişeler olumsuz etkilerde bulunuyordu. Bununla birlikte Batılı toplumlarda modernizmle çok hızlı bir uyum sürecine girilmiş olduğu gözlenmektedir. Zira toplumsal değişimle birlikte ortaya çıkan yeni fırsat alanları da bu tür eğilimler için son derece elverişli

vasat oluşturan bir diğer faktördür. Zira "*kaynak mobilizasyonu kuramı*"na (bkz. Kirman 2004a:127) göre, fundamentalist hareketlerin başarılı olup olmamalarını belirleyen unsurlardan biri de, elde mevcut kaynakları ne ölçüde harekete geçirdikleri sorusuna verilecek cevaptır. Bu konuda hareketin sergileyeceği kapasite son derece önemli olmaktadır.

Dinî köktencilik, tüm dünyada dinî ve siyasî bir muhafazakârlığın yükselişine paralel bir gelişme kaydetmektedir. Bunun sebepleri arasında öncelikle 'ekonomik küreselleşme' zikredilebilir. Zira ekonomik pazarların küreselleşmesi sürecinde gelişen bilgi ve iletişim araçları sayesinde yabancı markaların ve ürünlerin önemi artmaktadır. Yabancı marka ve ürünlerin bir ülkeye girmesiyle birlikte bunların ait olduğu kültüre özgü yabancı değerler ile o ülkenin yerli kültürü arasında bir çatışma yaşanmaktadır. Bu da, doğal olarak çokuluslu şirketlere karşı millî, dinî ve siyasî hassasiyetlerin kabarmasına ve daha tutucu eğilimlerin yükselmesine yol açmaktadır. Zira dinî ideoloji ile millî kimlik arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Ekonomik küreselleşmenin yanı sıra belirtilmesi gereken bir diğer faktör de, 'sekülerleşme' sürecidir. Bu süreçte dinî, kültürel ve etik değerlerin ve sembollerin etki ve önemini kaybetmesi dışardan gelen yabancı kültürel unsurları sentezleme arayışını veya onlara karşı ortaya konabilecek direnci zayıflatmıştır. Bütün bu gelişmeler tüm dünyada hoşgörüsüzlüğün ve tepkisel bir tutuculuğun artmasına yol açmıştır (Carr and Saha 2001:3-4).

Fundamentalist olarak anılan reaksiyoner eğilimleri değerlendirirken hermenötik bir yaklaşımla bir empati kurmak suretiyle anlamaya çalışıldığında, bu tür oluşumların ortaya çıkışında modernleşme, sekülerleşme, batılılaşma gibi süreçlerin bir takım krizlerin oluşmasında uygun vasat oluşturduğu görülür (Carr and Saha 2001:204). Bir diğer ifadeyle, radikal eğilimler ve hareketler kaynak olarak büyük ölçüde yıllar süren ekonomik sıkıntılara maruz kalmış toplumlarda kendine zemin bulabilmektedir. Bu tür krizlerin yaşandığı toplumlarda görülen sosyal ve ekonomik dengesizlikler, devlet otoritesinin sarsılmasına, halkın yönetime ve yargıya olan güveninin azalmasına neden olmaktadır. Ütopik bir kurguya sahip olan fundamentalist eğilimlere ve hareketlere daha ziyade ekonomik ve siyasî kriz dönemlerinde rastlanmaktadır. Hatta denebilir ki, fundamentalist hareketler toplumsal krizlerin ürünüdürler. Ancak krizler gerçek olabileceği gibi, kriz algılamalarının da bu tür eğilimleri güçlendirdiği bilinmektedir. Sözgelimi fundamentalist bir Protestan hareket olan "Ahlakî Çoğunluk" hareketinin[2] oluşmaya başladığı 1979 yılında ABD'de ekonomik bir kriz söz konusu değildi, ancak siyasî liderlik krizi yaşanmaktaydı veya fundamentalistler yaşanan olayları bu şekilde algılamışlardı. Ancak fundamentalist hareketleri kriz olgusu ile birlikte

[2] **Ahlakî Çoğunluk Hareketi (Moral Majority):** 1978 yılında ABD'de dinî yönden tutucu, muhafazakar kesimleri kontrol etmek çabalarının sonucu olarak Evanjelik Jerry Falwell öncülüğünde ortaya çıkmış dinî-siyasî bir hareket. Aynı zamanda Batı siyaset dünyasında gözlenen "Yeni Hristiyan Sağ" akımıyla da çok yakından ilişkilidir. Amerikalıların çoğunluğunun düşüncelerini temsil ettiklerini iddia eden ve Hristiyanlığa uygun ahlakî yasalarla yönetilmek isteyen bir grup tarafından organize edilen bu Protestan hareket, esas itibariyle saldırgan bir köktendincilik hareketi olarak tanımlanabilir.

olumsuz ve reaksiyoner oluşumlar şeklinde değerlendirmek de eksik kalmaktadır. Burada siyasî kadroların ufuk eksikliği, toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunları ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan krizleri iyi yönetememeleri de hatırda tutulmalıdır. Zira sosyal, siyasal ve ekonomik faktörlere bağlı krizlerin toplumsal yapıda meydana getirdiği tahribat fundamentalist eğilimler için uygun vasat oluşturmaktadır. Bu tür oluşumlar, daha ziyade toplumda ayrıcalığı olmayan, eğitim ve gelir düzeyi düşük kesimleri ile etnik azınlıklar arasından kendilerine taraftar devşirirler (Iannaccone 1997:104). Bununla birlikte, özellikle son yıllarda eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olmakla birlikte "*göreli yoksunluk*" (bkz. Kirman 2004a:91) içerisinde bulunan kesimlerin de bu tür oluşumlara yöneldiği bilinmektedir. Zira modernleşme ve sekülerleşme süreçlerinin etkisiyle sadece yoksul ülkelerde değil, aynı zamanda zengin ülkelerde de belli ölçüde kimlik, otansite, kültür ve meşruluk krizi ortaya çıkabilmektedir (Carr and Saha 2001:204). Anlaşılan bu tür oluşumların üyeleri üreme yoluyla değil, daha ziyade devşirme yoluyla bir araya gelir.

Büyük dünya dinlerinin hemen hepsinde görülen fundamentalizm büyük ölçüde moderniteye karşı bir tepki ve protesto hareketi olmakla tanımlansa da, fundamentalist eğilimlerin çoğununun çağdaş teknolojinin ve modernitenin imkanlarını kullandıkları ve bu çerçevede argüman geliştirdikleri bilinmektedir. Zira fikirlerini yayma konusunda son derece yenilikçi bir tutum içerisinde olup en son teknolojiyi kullanmakta tereddüt etmezler. Demokratik ve seküler karakterli toplumsal yapı içerisinde nispeten daha özgür biçimde faaliyetlerini sürdürürler. Söz gelimi radyo, teyp, televizyon, çanak anten, cep telefonu, faks, e-mail, internet vb. modern kitle iletişim vasıtalarını, en son teknoloji ürünlerini kullanırlar ve bunlarla kendi düşüncelerini yaymaya çalışırlar. Bu çerçevede kutsal metinleri de istedikleri gibi yorumlamak suretiyle kendilerine özgü bir dil ve terminoloji üretirler. Böylece ortak kültürel sermayelerini zenginleştirirler. Seküler dünyada kendilerine statü ve saygınlık kazandıracak eğitim ve zenginlik elde etmeye özel önem verirler. Bununla birlikte kültürel değerler, dini yorumlama, siyasî kararlar alma noktasında oldukça tutucu bir yaklaşım sergilerler. Fundamentalistler aynı zamanda oldukça coşkun bir dinî duygu içinde bulunurlar. Dinî duyguları son derece güçlüdür. Kılık kıyafet, saç-sakal tıraşı gibi hususlarda ortak semboller üretirler ve bu semboller aracılığıyla kendi yandaşları, üyeleri ile dışarıdakiler, üye olmayanlar arasında oldukça katı bir sınır çizerler. Dışarıdakileri şeytana ve bu dünyaya ait olan bir takım sembollerle tasvir ederler. Kendi ülkelerinde yönetimi elinde bulunduran siyasal elite son derece kızgındırlar. Bunlar toplumun geniş kesimleriyle entegre olmaya direnirler ve etnik ve yerel/bölgesel bağlılıkları güçlendirirler. Fundamentalistlerin en önemli özelliklerinden biri de, erkek egemen cinsiyet rollerini ve kimliklerini güçlendirme eğilimidir. Bunlar arasında namus anlayışlarını kadına hasrederek kadın cinselliğini kontrol etme (bkz. Lehmann 1998:629), kadınları örtünmeye ve kocalarının psikolojik ve duygusal ihtiyaçlarını tatmin etmeye zorlama, onların sosyal düzene katılmalarını engelleme zikredilebilir. Bununla birlikte kadınlar arasında yayılma eğilimi gösteren fundamentalist eğilimlerin varlığından da söz etmek mümkündür.

Modernite karşıtı her eğilimi fundamentalizme eşitlemenin tutarlı olmayacağı gibi, pek çok formu bulunan bir hareketi, tek bir türe ya da modernite karşıtı bir davranış biçimine hasretmenin bir tür indirgemecilik olarak görülebileceğini belirten bir akademisyene göre, tıpkı modernite gibi, fundamentalizm olgusu da büyük ölçüde batı kültürüne özgüdür, bu nedenle bu olguya başka kültürler ve dinler bağlamında dinî, sosyolojik ve politik temeller aramak çoğu kere yanıltıcı olma olasılığını da beraberinde taşır (Yeşilyurt 2001:763). Ancak bu yaklaşım, bir kültürde ortaya çıkan bir olgunun belki aynısı olmasa da benzerinin başka kültürlerde ortaya çıkmayacağı anlamı içermemektedir. Nitekim moderniteye karşı dinî gerekçelerle karşı çıkmalara özellikle Batı dışı toplumlarda sıklıkla rastlandığı gibi, dinî metinlerin literal yorumları ve buna bağlı olarak katı-kuralcılık ve tutuculuk eğilimleri de hemen her dini gelenek içerisinde gözlenebilmektedir. Söz gelimi Türk toplumunda özellikle Tanzimat'la birlikte başlatılan yenileşme ve modernleşme hareketlerine karşı tarikat ve benzeri oluşumlar tarafından dinî gerekçelerle ortaya konan tavırlar[3] oldukça büyük bir artış kaydetmiştir ki, buna karşı kültürümüzde "irtica" veya 'gericilik' gibi kavramlar üretilmiştir. Tamamen kendi kültürümüze özgü olan bu kavrama başka hiçbir kültürde rastlanmaması da, hiç kuşkusuz, modernizm karşıtlığının, dinî metinlerin literal yorumlarının, katı kuralcılığın, tutuculuğun sadece kendi toplumumuza özgü olduğu anlamına gelmeyecektir.

3. Sekülerleşme ve Fundamentalizm

Batı kaynaklarında yer alan "dinî fundamentalizm"in sonradan kazandığı anlam ile reaksiyoner oluşumları ve eğilimleri nitelerken kültürümüzde kullanılan "gericilik" veya "irtica" kavramlarının ortak yönleri olduğu belirtilmişti. Her iki kavramın da modernleşme sürecinde liberal ve seküler değerlerin egemenliği ve tecavüzleri karşısında inancını koruma güdüsüyle ortaya çıktığı bilinmektedir. Bilindiği gibi, modernleşme ve onunla birlikte zikredilen sanayileşme, şehirleşme ve kültürel çoğulculuk süreçleri sekülerleşmeye yol açmıştır.

Sekülerleşme kavramı doğaüstü güçlerden veya kutsaldan uzaklaşma yönünde gerçekleşen bir eğilimi ifade eder. Dilimizde bazen dünyevîleşme bazen de çağdaşlaşma kavramlarıyla karşılanmaya çalışılsa da, sekülerleşmenin her ikisi birden ifade ettiği için bu kavramların tek başlarına yeterli olmadığı açıktır (bkz. Kirman 2005:51-2). Weber'in dünyanın büyüsünden arınması ve toplumun rasyonelleşmesi kavramlarıyla ifade etmeye çalıştığı olguyla ilişkili olan sekülerleşme, toplumsal açıdan ele alındığında dinin günlük hayatta her geçen gün etkisizleşerek önemini kaybetmesi, bilimin ve aklın egemen olması durumunu ifade eder. 1850'den itibaren kullanılmaya başlanan bu kavram, evrimci yaklaşımın bir uzantısı olarak ileri sürülmüş, teknik olarak ileri ve modern toplumların ortaya çıkmasıyla gelişmiştir (Kirman 2004a:196-7). Ancak sekülerleşme ile dini kuralların zayıflaması arasında yakın bir ilişki olmakla birlikte sekülerleşmeyi dini kuralların zayıflamasının bir sonucu olarak görmek yanıltıcıdır. Zira bunların

[3] Tasavvuf temelli bu hareketlerin bu özelliğini, diğer tarikatlara göre daha çok ön plana çıkaranlar Nakşîler olmuştur. Bkz. Mardin 1991:84; Algar 1997:129.

arasında bir ters orantı söz konusu değildir (Schmalzbauer and Wheeler 1996:250). Son yıllarda sekülerleşme tezinin öngörülerinin aksine bazı gelişmeler yaşanmasıyla birlikte "de-sekülerleşme" olarak anılan bir sürece girilmiş ve yeni paradigmalar ortaya çıkmıştır.

Hem sekülerleşme hem de irtica ile yakından ilgili olan bir kavram da "laiklik"tir. Sekülerleşmenin, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması anlamında politik ya da siyasî alandaki özel hali, 'laiklik' olarak bilinir (Kirman 2004a:196-7). Çoğu zaman yaygın bir kabulle "din işleri ile dünya işlerinin birbirinden ayrılması" olarak anlaşılan laiklik, hukuk ve siyaset anlayışında herhangi bir dine dayalı değerler yerine dinî bir özellik taşımayan dindışı, seküler değerlere önem verme şeklinde tanımlanabilir. Laikliğin toplumsal planda gözlenen yansımaları arasında bilimsel çalışmaların teolojinin etkisinden uzak kılınması, hukuk ve ahlakın dinin nüfuzundan kurtulması ve eğitimin özgürleşmesi sayılabilir. Laiklik ve laik yapılar daha ziyade çağdaş demokrasilerde görülür ve siyasal otoritenin meşruluğunu dine dayandırmaması anlamına gelir. Laiklik ilkesine ve uygulamalarına önem veren bir devlet, çeşitli dinler karşısında taraf olmadığı gibi dinler arasında herhangi bir ayrım da yapmaz. Laiklik, farklı inançlara ve düşüncelere sahip olan vatandaşların devlet otoritesi karşısında aynı, eşit muameleye tâbi tutulmasıdır. Bu anlamda laiklik, din ve vicdan özgürlüğünün teminatıdır. Dolayısıyla laiklik, dine saygı sınırlarını aşan materyalist ve marksist düşünceler tarafından iddia edildiği gibi dinsizlik veya manevî değerlerin yıkılması demek değildir (Kirman 2004a:140).

Din ve vicdan hürriyeti laikliğin genel ve değişmez kanunlar mı ifade ettiği, yoksa farklı toplumlarda değişik tezahürler sergileyen evrensel bir olgu mu olduğu yönündeki tartışmaların da bu noktada öğretici bir değere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada Bryan Turner, "sekülerleşme laikliğin hazırlayıcılarındandır, ama sekülerleşme küresel ve zarurî bir süreç değildir. Her toplumda özel değerlendirmelere ihtiyaç vardır. İslam'ın sekülerleşmesi Hıristiyanlığınkinden farklı olacaktır." demektedir (bkz. Turner 1991:206-222). Anlaşılan sekülerleşme ve laiklik, evrensel bir olgu olmakla birlikte içeriği toplumsal şartlara göre değişmektedir. Nitekim dünyada da bir tek laiklik modeli yoktur, farklı uygulamalar vardır (bkz. Kirman 1999).

Farklı sekülerlik ve laiklik uygulamalarının olması bir anlamda fundamentalist hareketlerin hangi toplumsal şartlarda ortaya çıktığını ve dolayısıyla çeşitliliğini açıklar mahiyettedir. Seküler yöneticilerin dini taleplere karşı son derece katı bir tutum sergilemeleri nedeniyle fundamentalist ve reaksiyoner eğilimlerin güç kazandığı bilinmektedir (Pelletiere 1995:34). Batının dinî fundamentalizmden anladığı gerçekte yaklaşık yarım asırdan fazla bir süreden beri seküler rejimlere, daha doğrusu seküler rejimler tarafından gerçekleştirilen uygulamalara karşı sergilenen muhafazakâr bir tutuculuktur. Bir diğer ifadeyle, fundamentalist hareketlerin modernleşmeye karşı reaksiyoner bir tutum sergiledikleri ve seküler toplumu kuralsız, ayartıcı, tehlikeli ve tehdit edici olarak gördükleri söylenebilir. Şu halde fundamentalizm olgusu modernlikten ayrı düşünülemez. Bir diğer ifadeyle, modernleşme ve sekülerleşme anlaşılmadan fundamentalizm olgusunun anlaşılması pek mümkün görünmemektedir. Zira birçok

sosyal bilimcinin iddia ettiği gibi, modernleşme ve sekülerleşme süreçleri yaşanmamış olsaydı fundamentalizm olgusunun da ortaya çıkmayacağı söylenebilir (bkz. Emerson and Hartman 2006:127-8). Modernlik sadece toplumda işbölümünün artmasını ifade etmez; aynı zamanda o, insan hayatını kompartımanlara ayırma eğilimindedir. Modernleşmeyle birlikte aslında hayat da birbirinden ayrı farklı alanlara bölünmüştür. En azından kamusal ve özel alan olarak ikiye ayrılmıştır.

Bununla birlikte dinî fundamentalizmin yükselişinin her zaman sekülerliğin veya seküler siyasetin başarısızlığı anlamına gelmediği, gelmeyeceği açıktır. Zira söz konusu olgunun yükselişinin sekülerleşmeden ziyade otoriter siyaset veya otoriter laikçi (laisist) uygulamalarına tepki olarak geliştiği bilinmektedir (bkz. Davison 2002:311-4). Bir diğer ifadeyle, "dinî fundamentalizm"in "seküler fundamentalizm"e karşı bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir.[4] Bununla birlikte fundamentalist hareketlerin otoriter bir yapıları olduğu ve üyeleri arasında totaliter bir anlayışın egemen olduğu da bilinmektedir. Bir sistemi totaliter yapan husus, ilkelerin türü ile ahlakî ve siyasî güçlerin miktarıdır. Köktenciler hayatın bütününü kuşatma, hayatın her alanına müdahil olma eğilimindedirler. Bir diğer ifadeyle, sekülerleşme ve fundamentalizm arasındaki ilişki en açık şekliyle din ile dünya ilişkisi noktasında ortaya çıkar. Sekülerleşme dinin toplumsal ve bireysel alanda düzenleyici ve etkin olmaktan vazgeçmesi anlamına gelir. Oysa fundamentalizmin hayatın her alanını kuşatma eğiliminde olduğu bilinmektedir. Fundamentalizm kavramı kutsal metinlerin sadece doktrin için otoriter bir kaynak olmayıp, aynı zamanda bilimsel ve tarihî bilgi için de bir kaynak olduğu ve kutsal metinlerin içeriğiyle çelişen ve çatışan tarihî veya bilimsel bilginin reddedilmesi gerektiği düşüncesini ifade eder.

4. Fundamentalizm ve İslam

Her ne kadar Batı kökenli olsa da, fundamentalizm kavramı, yaklaşık otuz yıldan beri İslamiyet içindeki selefî düşünceye sahip eğilimleri nitelemek üzere de kullanılmaktadır. İslamî köktencilik olgusu, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren yükselişe geçmiş, 1970'lerde petrol fiyatlarındaki ani yükselme ve 1979 İran Devrimi'nin etkisiyle büyük bir ivme kazanmıştır. Ancak dinî fundamentalizmin İslam dünyasında ortaya çıkan versiyonu aslında daha geniş dinî canlanma (ihya) olgusunun bir parçası olduğu için tanımını yapmak veya sınırlarını çizmek oldukça zordur. Zira fundamentalist hareketler, İslam'ın bütün insanlığa gönderilmiş olmasına atfen 'evrenselci' (üniversal) ve tevhit anlayışından kaynaklanan 'tekçi' (üniteryan) karakterini vurgulamalarına karşın doğdukları toplumların ve faaliyet gösterdikleri yerlerin çeşitli yerel şartlarından da etkilenmiş oldukları için büyük bir farklılık sergilerler. Dolayısıyla İslamî fundamentalizm, medrese-temelli geleneksel gruplar ile tarikat ve benzeri oluşumlardan, İslam'ı siyasal ideoloji şeklinde gören ve son derece aktivist olan daha modern hareketler ve devrimci

[4] Bu noktada Peter Berger'in fundamentalistlerle ilgili geliştirmiş olduğu ikili bir tipolojiyi hatırlamak yerinde olacaktır. Buna göre fundamentalistler 'dinî' ve 'seküler' olmak üzere ikiye ayrılır (Berger 2007:27).

yaklaşımları da içeren son derece radikal akımlara kadar oldukça geniş bir yelpazede yer alan çok çeşitli hareket ve söylemler için kullanılan kapsayıcı ve kuşatıcı bir kavram olarak karşımıza çıkar.

Modern bir fenomen olmasına karşılık İslami fundamentalizmin kökleri İslam tarihinin ilk dönemlerine ait modeller ve sembollerle temellendirilen tarihsel ihya fenomenlerine kadar uzanır. Bu noktada İslam dünyasında ortaya çıkan köktenci hareketlerle dinî canlanma (ihya) hareketleri arasındaki benzerliklere dikkat çekmek gerekmektedir. Her ikisinin de ortaya çıkışında sömürgeciliğin (kolonyalizm) etkisinden söz etmek mümkündür. Bilindiği gibi Ortaçağda egemen olan büyük İslam devletlerinin güç kaybetmesiyle Batılı güçler İslam dünyası üzerinde kontrolü ellerine almışlardır. Fransa Fas, Tunus, Cezayir ve Suriye'de, Britanya Mısır, Filistin, Irak, Körfez ülkeleri, Hindistan ve Malezya'da, Rusya da Orta Asya üzerinde egemen olmuşlardı. Batılı güçler girdikleri ülkelerde sömürgeci maksatlarla daha uzun kalmak ve kontrollerini pekiştirmek için kendi seküler hukuk sistemlerini de getirdikleri için söz konusu ülkelerde geçerli olan İslam hukuku evlilik, boşanma ve miras gibi kişisel hukuk alanına hapsedilmiştir. Demokrasi, ekonomik gelişme ve barış vaadinde bulunan Batılı sömürgeci güçler, 20. yüzyılın ilk yarısında İslam ülkelerinden çekilmeye başlayınca geride seküler hukuka uygun bir yönetim sergileyen krallıklar ve askerî hükümetler bıraktılar. Böylece İslam ülkeleri 3. Dünya ülkeleri konumuna düştü; bazı reformcular karşılaştıkları sorunlar karşısında hükümetlerinin seküler doğasını sorumlu tutmaya başladılar. Bütün müslümanlar hukukun toplumun ahlakî temeli olduğuna; İslamcılar da gerçek İslam toplumunun ancak İslam hukukunun kurallarıyla yönetilmesi gerektiğine inanırlar. İslam hukukunun egemenliğine dönüşün, İslam dünyasının ilerlemesi için yegâne umut olacağına inanan İslamcılar, yeni ve İslamî hükümetler için heyecanlanmaya başladılar. İşte "siyasal İslam" kavramı bu şekilde ortaya çıkmıştır.[5] Bu bağlamda İslamî fundamentalizm kavramıyla ifade edilen son derece aktivist ve reformist gruplar ve bu gruplara bağlananları göz önüne alan bazı akademisyenler, fundamentalizm yerine "siyasal İslam" ya da İslamcılık" ifadesini tercih ederler (Sonn 2006:181). Bilindiği gibi geleneksel ulemadan da Selefiyyeci reformist modernizmden de farklı bir anlayış ve söylemi olan siyasal İslâmcılık, özellikle eylemci ve hatta çok çeşitli formlar altında devrimci bir karaktere sahiptir. 1980'li yılları takiben ise, en azından bir bölümü itibariyle siyasal İslâmcılık devrimci ve dolayısıyla da yukarıdan aşağıya doğru toplumu değiştirici yönelimi yerine, onu aşağıdan yukarıya doğru yeniden İslamîleştirmeyi amaçlayan reformcu bir stratejiye kayış göstermiş olması nedeniyle bir kısım araştırıcılar onun almış olduğu bu son formu "neo-fundamentalizm" şeklinde adlandırmışlardır (Günay 1998:72-3).

"İhyacı hareketler" veya "İslamî ihyacılık" denilince genellikle İslam ülkelerinde dinin siyasal ve toplumsal alanda yeniden göz önüne alınması anlaşılır (Monshipouri 1998:4-5). Birçokları modern İslamî ihya hareketlerinin Batılı sekülerizmin İslam ülkelerine nüfuzu ile Müslüman toplumların zayıf ekonomik durumlarından kaynaklandığını ileri sürerler. Ancak bu görüşü paylaşan kişiler,

[5] Siyasal İslam'ın tarihî arka planı hakkında geniş bilgi için bkz. Karpat 2001:20 vd.

İslamî bir devlet kurmaksızın bir toplumun sosyo-ekonomik hastalıklarını iyileştirilip iyileştirilemeyeceği veya kültürel mirasının korunup korunamayacağı konusunda anlaşamazlar. Sözgelimi İhvan-ı Müslimin ve Cemaat-i İslamî adlı örgütler bu görüşü temsil eder. Her ikisi de İslam'a devlet ve toplum açısından alternatif bir ideoloji şeklinde bakarlar (Monshipouri 1998:6-7). Bir diğer ifadeyle, toplumun tüm sosyal ve siyasal sistemlerini "İslamlaştırma" amacında birleşirler. Kısaca İslamî köktencilerin amacı, kendi anlayış ve amaçları doğrultusunda ihya edilmiş bir İslam'ın yeniden oluşturulması ve onun bireysel ve toplumsal yaşamın tüm alanlarına tatbik edilmesi, dolayısıyla dinin hayatın her alanını kuşatması şeklinde özetlenebilir. Bunun en açık örneklerinden birini şu ifadelerde görmek mümkündür:

"*İslamî bakış açısına göre, din yaşamın tüm alanlarını düzenler. Yalnızca cumadan cumaya ibadet edilen, sanattan, ticaretten ve politikadan bağımsız bir din değildir. Tikelden çok tümele ilişkindir… İslam'da din ve devlet otoritesinin ayrılığını niteleyen kavramlar bulunmaz. Laisizm ve sekülarizm gibi terimler Batı dilleri kaynaklıdır.*" (Demirer 1999:29).

İslamî fundamentalizmin modernizmin meydan okumalarının ve saldırıların yol açtığı sorunlara köklü çözümler bulunamamasından kaynaklandığı bilinmektedir. İslamî köktenciler batılı seküler etkilere ve modernizme karşı oldukça sert bir tavır sergilemektedir. Bütün bu gelişmeleri diğer vasıtalarla birlikte kolonyalizmin bir devamı olarak görüp toptan reddetmektedirler. Böylece başlıca hedefleri, düşledikleri İslam toplumu ve devleti oluşturma yolunda Batılı değerlerin en büyük engel olduğu ve bunlarla mücadele edilmesi gerektiği yönündedir. İslamî köktencilerin ideolojik söylemlerinde Batı medeniyeti her türlü kötülüğün sebebi olarak görülmüş ve toplumların çöküşünden sorumlu tutulmuştur. Anlaşılan İslamî ihya sürecinde oldukça önemli bir konumda olan İslamî fundamentalizm, modern sosyal, ekonomik ve kültürel değişmelere bir tepki olarak doğmuştur. Modernleşmenin nimetlerinden toplumun çok az bir kesiminin yararlanmasına karşılık nüfusun büyük bir kesiminin, kırsaldan kentlere doğru göç etmesi ve çarpık şehirleşmenin bir sonucu olarak geleneksel ailenin parçalanması gibi unutulmuşluk ve hayal kırıklarına yol açan gelişmelerle çok zor şartlar içerisinde yaşam mücadelesi verdiği belirtilmektedir. Modernleşmenin olumsuz etkilerine maruz kalan toplumun çeşitli kesimleri arasında görülen nüfus patlaması, geleneksel dinî ve sosyal değerlerin parçalandığı hissinin yaygınlaşması, yüksek seviyede işsizlik, gelir dağılımında yaşanan eşitliksizlikler, parçalanmışlık duygusuna, kimlik kaybına, yabancılaşma ve anomiye yol açmaktadır. Batılı değerleri benimsemiş siyasal elitin toplumdaki kırılmalarla uğraşmada ve kitlelerin sosyo-ekonomik durumlarında iyileşme sağlamada başarısız olduklarına inanılmakta ve bu gruplarca elit kadro sürekli hedef olarak gösterilmektedir.

Fundamentalizmin dinî bir nitelik taşımakla birlikte genellikle toplumsal reform ve siyasal iktidarın organize ve silahlı mücadele sonucu ele geçirilme projesiyle bağlantılı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte fundamentalistlerin homojen bir görünüm sergilemedikleri gözlenmektedir. Zira bir kısmı siyasal bir mücadele verirken, bir kısmı da daha farklı yöntemler benimseyerek değişik faaliyetlerle görüşlerini yayma yoluna gitmişlerdir. Genel olarak değişim korkusu,

yenilgiye karşı çıkma ve özellikle de modernizme karşı oluştan beslendiği anlaşılan fundamentalist hareketler, esas itibariyle toplumsal bütünleşme sürecine katkı yapan ahlakî bir inanç sistemi olan dini, partikülarist bir anlayışla gruplaşma ve kutuplaşma aracı haline getirmekle eleştirilmektedir (bkz. Kirman 2004a:85).

İslamî fundamentalizm doğuşuna katkıda bulunan bir başka faktör de küreselleşme sürecinde milli egemenlik fikrinin zayıflaması (Carr and Saha 2001:4-5) ve mevcut seküler rejimlerin olduğu gibi, ulus-devlet modelinin çoğunluklu Müslüman olan bilhassa Arap ülkelerinde yeterli meşruluğa kavuşturulamamış olmasıdır. Bu ülkelerde teokratik ve otokratik rejimlerin yaygınlığı meşruiyet krizini artırmaktadır. Bu noktada ulus-devlet formunda kurulmuş olan Türkiye'nin din ve devlet ilişkisi konusunda benimsemiş olduğu kendine özgü tutumun, belli ölçüde eleştirilmekle birlikte, İslam dünyasında eşsiz bir istisna olduğunun vurgulanması yerinde olacaktır (bkz. Mardin 2005; karş. Kirman 2003). Öte yandan toplumların etnik, kabilevî, dinî-mezhebî çizgilerde devam eden parçalanmışlığı bu krizi sürekli hale getirmektedir. Anlaşılan İslam toplumlarında ortaya çıkan köktenci hareketler, dine (İslam) bir tehdit olarak algıladıkları modernizme karşı bir söylem geliştirmek ve Batının değerlerine ve kültürel hâkimiyetine karşı çıkmak suretiyle İslam'ı siyasal bir ideoloji haline getirmişlerdir. Böylece fundamentalistler içselleştiremedikleri modern değerleri tüm olumsuzluklardan sorumlu tutarak, tepkisel tutumlarıyla destek tabanlarını genişletme çabası içerisine girmişlerdir. Bu bakımdan İslam dünyasında ekonomik bağımsızlık, mülkiyet ve iyi yönetimi sağlama konusunda seküler hükümetlerin başarısız olması veya öyle görünmesi nedeniyle İslam'ın siyasal versiyonu 20. yüzyılın başlarında bir hareket olarak ortaya çıkmıştır (Sonn 2006:181). Bir diğer ifadeyle, siyasal, ekonomik ve kültürel başarısızlılar, radikal değişimi isteyen ve bunu kitlesel temele oturtmaya çalışan İslamî fundamentalizmin doğuşuna katkıda bulunan önemli faktörler arasındadır. Özellikle kolonyal ilişki içerisinde olan ve çoğunluklu Müslüman olan birçok ülkede bağımsızlık sonrası, Batılı seküler ideolojilere karşı, alternatif bir siyasal ideoloji olarak İslam'ın ilk uygulamalarına, asr-ı saadete dönüş çağrısı yapan köktenci hareketlerin güçlendiği görülmüştür. Anlaşılan İslam dünyasında görülen köktendinci hareketler dinin özünden kaynaklanmayıp, daha ziyade batı emperyalizmine karşı gelişen tepki hareketleri konumundadır. Batılılaşma, modernleşme ve sekülerleşme olgulara karşı çıkan İslamî fundamentalizm, İslam'ı yabancı kültürel unsurlardan arındırarak Hz. Muhammed (asr-ı saadet) dönemi uygulamalarına yani dinin orijinal şekline dönme çabası içindedir. Şu halde iki ana konu olan "Batı karşıtlığı" ve "altın çağa" (golden age) nostaljik kaçış birçok fundamentalist hareketin karakteristiği olmaktadır (bkz. Kirman 2004a:85). Altın çağa dönüş, aslında bir anlamda sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda ne yapacağı, nasıl yapacağı gibi konularda açık ve anlaşılır projeler üretememe neticesinde bir kaçış olarak değerlendirilebilir.

Birçok fundamentalist kendilerinin uzun bir geçmişin takipçileri olduklarını ve eski geleneklerin koruyucuları olduklarını ifade eder. Yaşanan geniş çaplı değişmeler karşısında yeni kültürel değerler üretmekte zorlanan toplumsal grupların, özellikle radikal dinî grupların geçmişe dönerek belli bir dönemi, altın çağı (golden age) yüceltme eğilimlerinin çok güçlü olduğu bilinmektedir (Kirman

2004a:18). Oysa yönümüzün geçmişe değil, geleceğe dönük olması gerekir. Aslında İslam geleneği içerisinde, özellikle Ebu Hanife ekolünde karşılaşılan problemlerin çözümünde geçmişe refere etme şeklinde bir yaklaşım söz konusu değildir. Bu ekolün sıkça başvurduğu 'istihsan' anlayışı (bkz. Ebu Zehra 1981:226-234) bunun en açık örneğidir. Ancak çağdaş dünyada İslamî bilimlerin uygulanamaması da fundamentalist eğilimlerin güçlenmesinde etkili olmuştur. Zira bu durum, modern İslam dünyasında bilginin azalıp ideolojinin yükselmesine yol açmıştır. Bu noktada Vehhabîler ve Müslüman Kardeşler gibi köktenci reformistler ile radikal sekülerizm yanlısı modernistlerin yanlış din yorumları devreye girmiş ve böylece çağdaş bilimsel verilere dayanan entelektüel ve zihinsel bir gelenek oluşmamıştır (Lumbard 2004:41).

Ütopik bir kurguya sahip olan fundamentalist ve irticaî eğilimleri İslam ile özdeşleştirme çabalarına başta Batılı medyada olmak üzere sıklıkla rastlanmaktadır. Sözgelimi, klasik oryantalizmin, İslam ile ilgili değerlendirmelerde bulunurken kadının rolü, had cezaları, darülharb, darülislam, cihat, şehitlik gibi konular üzerine vurgu yaptığı bilinmektedir. Son zamanlarda başta Bernard Lewis olmak üzere bazı Batılı bilim adamları tarafından ifade edilmeye başlanan ve neo-oryantalist bakış açısı olarak nitelenebilecek yaklaşıma göre ise, İslam, hayatın bütününü kuşatan ve değişmeyen bir kurallar bütünü olarak anlaşılmaktadır (Lewis 2002). Daha ziyade şiddet ve terör olayları ekseninde ifadesini bulan bu anlayışın özellikle küreselleşme sürecinde etkinliği her geçen gün artan iletişim araçları vasıtasıyla tüm dünyada yaygınlık kazanmaya başladığı gözlemlenmektedir. Böyle bir anlayışın uzantısı olarak İslamî olan her şeyi modern hayatın dışına itme, yani irtica ve gericilik olarak değerlendirme eğilimi güç kazanmaktadır. Oysa mesele tarafsız ve önyargısız bir yaklaşımla ele alındığında ciddi bir maniplasyon veya en azından bir bilgi eksikliği olduğu görülecektir. İslam hakkında yanlı ve sınırlı olmaktan öte gidemeyen oryantalist yaklaşımlarla yapılan değerlendirmeler ve çalışmalar bir yandan karşı tarafta irtica olarak adlandırılabilecek savunmacı reflekslerin doğmasına yol açmakta, bir yandan da kendini yeniden üretmektedir. Böylece İslam hakkındaki önyargılar pekişmiş olmaktadır.

Hiç kuşku yok ki, söz konusu değerlendirmeleri klasik oryantalist söyleme indirgeme çabası da, nesnel bir yaklaşım olmaktan uzaklaşma anlamına gelecektir. Zira müslüman toplumlarda gözlenen din anlayışının oryantalist söylemin haklılaştırılmasına veya yeniden üretilmesine çok önemli katkılar yaptığı da bilinmektedir. Müslüman toplumlarda ortaya çıkan fundamentalist hareketlerin totaliter bir yaklaşım içerisinde olduğu ve dolayısıyla bu hareketlerde İslam dininin hayatın her alanını kuşattığı fikrine sıklıkla vurgu yapıldığı belirtilmişti. Oysa dinlerin insanlara gündelik hayatlarında oldukça geniş hareket alanı bıraktığı, bir diğer ifadeyle sekülerliğe belli ölçüde izin verdiği gerçeği düşünüldüğünde, fundamentalist eğilimlerin hem otantik dine hem sekülerliğe karşı bir tavır içerisinde olduğuna sonucuna varılabilir. Bu noktada bir örnekle konuyu açmak mümkündür. Söz gelimi İslam dininde bireylerin tercihine bırakılan alan "mübah alanı" olarak tanımlanmıştır ve son derece geniştir. Sade bir müslümanın hayatında gerekli olan teorik (itikadî) ve pratik (amelî) temel dinî bilgileri ve ahlakî ilkeleri

içeren ve Anadolu'ya, Türklere özgü bir gelenek olan (Bayram 1981:50-1), fakat bununla birlikte eleştirel bir değerlendirilmeye tabi tutulması gereken (bkz. Kırbaşoğlu 2002) ilmihal kitaplarından bir örnekle bu düşüncenin temelsizliği ortaya konabilir. İslam bilginlerinin insanların gündelik hayattaki tutum ve davranışlarını dinî yönden sekiz kategoride değerlendirdikleri bu kitaplarında "ef'al-i mükellefin" olarak bilinen bir tipoloji yer alır (bkz. Bilmen 1986:41-4; Ateş 1997:81-3; Karaman vd. 2006:157-182). İnananların tutum ve davranışlarını değerlendiren bu tipoloji yakından incelenirse, sadece bir kategorinin 'sevap' ve 'günah' gibi dinî bir değer ifade etmediği görülür. 'Mübah' olarak bilinen bu kategorinin kapsamının son derece geniş olduğu ve bir müminin gündelik hayattaki davranışlarının çoğunun bu kategoriye girdiği yine İslam bilginlerinin değerlendirmeleri arasındadır. Sözgelimi İslam'ın iki temel kaynağı olan Kuran ve Sünnet'i referans alan ilmihal kitaplarında farz ibadetler kategorisinde yer alan hac ibadetinin insan ömründe bir kez, oruç ve zekât ibadetlerinin ise yılda bir kez yapılması gerektiği anlaşılır. Günde beş vakit kılınması istenen namaz ibadetinin ise diğerlerine göre daha sık olduğu ve daha çok zaman aldığı söylenebilirse de, bu ibadetin icrasının yirmi dört saatlik bir zaman diliminin aslında yaklaşık yarım saat gibi çok az bir kısmını aldığı bilinmektedir. İslam dininin yasaklarına bakıldığında da hemen hemen aynı durumu gözlemek mümkündür. Söz gelimi leş, kan, domuz eti yenmesi, şarap içilmesi yasaklanmış (Maide 5/3), fakat bunların dışında kalan sayısız yiyecek ve içecek maddesi temiz sayılmış (Nahl 16/115) ve insanların istifadesine sunulmuştur. Şu halde insanlara böylesine geniş bir serbestiyet (ibaha) alanı veren İslam dininde herhangi bir fundamentalist eğilime veya oluşuma teolojik bir dayanak bulmak son derece güçtür. Bunun aksine iddia etmek yanlış bir bilgiden kaynaklanmıyorsa öznel veya maksatlı bir değerlendirme olmak durumundadır.

5. Sonuç

Modernleşmeyle birlikte gerçekleşen sekülerleşme sürecinin dünyadaki tüm toplumları bir şekilde etkilediği bilinmektedir. Sekülerleşme en genel tanımıyla "dünyanın büyüsünden arınması" ve dinin toplumsal planda daha sınırlı bir fonksiyon görmesi demektir. Bu durum kendi içerisinde reaksiyoner tohumlarını da taşımış ve fundamentalizm ve tutuculuk şeklinde tanımlanan olgusal gerçekliğin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Modern ve seküler bir bakış açısından ele alındığında fundamentalistler tutucu ve reaksiyonerler ya da gücü elinde toplayarak toplumu karanlığa sürüklemek isteyen radikaller olarak anılırlar. Tepkisel olarak ortaya çıktığı için fundamentalistlerin şiddet olaylarına karışmasına çok sık rastlanmaktadır. Fakat her halükarda dinin mezhepçi bir tarzda farklı yorumlanmasından kaynaklanan köktenci hareketler genelde partikülarist bir din anlayışına sahiptir. Şu halde gerek sekülerleşme ve gerekse fundamentalizm olgusunun ortak noktası dinin toplumsal konumu üzerinde odaklanmaktadır. İlki, dini toplumsal plandan tamamen uzaklaştırmak isterken, ikincisi toplumsal alanın tamamını dinin düzenlemesi gerektiği iddiasındadır. Sosyolojik açıdan bakıldığında, her ikisinin de farklı iki aşırı ucu temsil ettiği görülür. Bir diğer ifadeyle, her ikisinin de birbirlerine karşı 'dışlayıcı' (exclusive) bir tavır sergileme

dışında ortak bir yönlerinin olmadığı söylenebilir. Nitekim fundamentalistleri 'dinî' ve 'seküler' olmak üzere ikiye ayıran Berger de, her iki kesimin de kendilerinden farklı olana karşı militan, saldırgan, küçümseyen ön kabulleri olduğunu, üstelik bunları sorgulamaya karşı isteksiz davrandıklarını belirtir (Berger 2007:27).

Modernliğe karşı eleştirel bir tavır sergileyen köktenci hareketler, vaat ettikleri değişim ve dönüşümü gerçekleştirememektedirler. Zira hayata ve dünyaya bakışta ve bunları anlama noktasında gerekli bütüncül bir kavrayış ortaya koyamamaktadır. Bu nedenle modern ve seküler değerleri toptan reddetmektedir. Öte yandan seküler bakış açısı da, modernleşme sürecinde yaşanan hızlı değişime ayak uyduramayan insanların kaçıp sığındığı bir ilticagâh olarak görmekle fundamentalizm olgusuna karşı bütüncül bir bakış açısı sergileyememektedir. Her iki kesimin de tutarsız davrandığına işaret eden Berger, onların tutumunu açıkça ortaya koymak adına şu örneği verir:

"*Bir yanda eğer kamu arazisi üzerine bir Noel ağacı dikilirse dinî tiranlığın gelişinin yakın olduğunu düşünen fundamentalistler vardır. Diğer yanda eğer On Emir mahkeme salonundan kaldırılırsa ulusun ahlakî anarşiye batacağına inanan fundamentalistler vardır.*" (Berger 2007:27).

Bugün sosyologlar arasında kabul gören yaklaşımı şu şekilde özetlemek mümkündür: Her şeyden önce modernlik dünyasında dinin konumunu açıklamaya çalışan sekülerleşme teorisinin temel sayıtlıları arasında yer alan "din irrasyoneldir", "inanan insanlar irrasyoneldir", "toplumsal ve gündelik yaşam dünyası rasyonelleştikçe, büyü yerine bilgi ve bilim tarafından yönlendirildikçe dinin kaderi kaybolmaktır" şeklindeki öngörüler doğrulanmamaktadır. Anlaşılan toplumlar var oldukça dinî inançlar farklı biçimler alsa da varlığını sürdürecektir. Bu çerçevede "sekülerleşmeden dönüş", "de-sekülerleşme", "dinin canlanışı", "kutsalın dönüşü" gibi kavramlarla ifade edilmeye çalışılan yeni bir sürecin yaşandığı ileri sürülmektedir. Ancak bu yeni sürecin, fundamentalistlerin dinin toplumsal hayatın tamamını kuşatacağı ve düzenleyeceği şeklindeki temel tezlerini haklılaştırma yönünde işlediği anlamına gelmemektedir. Zira çok çeşitli toplumlarda değişik zamanlarda yapılan bilimsel araştırmalarda dine ve Tanrıya olan inanç güçlü bir şekilde varlığını sürdürürken, dinin siyasal, sosyal ve ekonomik alanda toplumsal hayatın tamamını kuşatması ve düzenlemesi gerektiği fikrini onaylama düzeyi son derece düşük çıkmaktadır. Şu an itibariyle sosyologların ellerinde bulunan mevcut veriler ve göstergeler, din ve sekülerliğin birbirine karşı kesin bir üstünlüğünden ziyade çoğulcu bir dinî pazarda birbirlerini karşılıklı etkilemek suretiyle varlıklarını bir arada devam ettirecekleri yönündedir (Kirman 2005:279). Bunun da, son tahlilde, ister dinî ister seküler olsun fundamentalist eğilimlerin kaderini belirleyeceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Algar, H. (1997), "Nakşibendî Tarikatının Tarihine Kısa Bir Bakış", çev. K.Özköse, *Türkiye Günlüğü*, 45, 123-146

Ateş, S. (1997), *İslam İlmihali*, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat

Bayram, M. (1981), "Anadolu Selçuklularından Günümüze Din Eğitimi", *I. Din Eğitimi Semineri*, Ankara, 49-53

Berger, P.L. (2008). "Secularization Falsified", *First Things: A Monthly Journal of Religion & Public Life*, Issue 180, February 2008, 23-27

Bilmen, Ö.N. (1986), *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul, Bilmen Yay.

Bodur, H.E. (2004), "Küreselleşmenin Dinî Alandaki Etkisi ve Ulus-Devlet", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (6), 9-26

Bruce, S. (2000), *Religion in the Modern World*, New York: Oxford University Press

Carr, T.K. and C.S. Santosh (2001), *Religious Fundamentalism in Developing Countries*, Westport, Connecticut, London: Greenwood Press

Davison, A. (2002), *Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik*, çev. T.Birkan, İstanbul, İletişim Yay.

Demirer, Y. (1999), *Türkiye İslamını Anlamak*, Ankara, Öteki Yay.

Doktòr, T. (2003), "New Age and Fundamentalism", A paper presented at the CESNUR 2003 Conference, Vilnius, Lithuania.

Ebu Zehra, M., (1981), *İslam Hukuku Metodolojisi*, çev.A.Şener, 3.baskı, Ankara, Fon Matbaası

Emerson, M.O. and D. Hartman (2006), "The Rise of Religious Fundamentalism", *Annual Review Sociology*, 32, 127-144

Ferry, L. and M. Gauchet (2004), *Dinden Sonra Dinsellik*, çev. Can Utku, İstanbul, Agora Kitaplığı

Günay, Ü. (1998), "Siyasal İslamcılık Olgusu", *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din ve Devlet İlişkileri Sempozyumu*, Kahramanmaraş, KSÜ Yay.

Huff, P.A. (2000), "The Challenge of Fundamentalism for Interreligious Dialogue", *Cross Currents*, 50, 94-102

Iannaccone, L.R. (1997), "Toward an Economic Theory of "Fundamentalism". *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 153, 100-116

Karaman, H. vd. (2006), *İlmihal*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

Karpat, K.H. (2001), *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*, New York: Oxford University Press

Kırbaşoğlu, M.H. (2002), "İlmihal Dindarlığının İmkânı Üzerine", *İslamiyat*, 5 (4), 109-124

Kirman, M.A. (1999), "Laiklik ve Din İstismarı", Kahramanmaraş Valiliği tarafından düzenlenen Hizmetiçi Eğitim Semineri, 28 Mayıs 1999

Kirman, M.A. (2003), "Küresel Bir Model Olarak Türkiye ve Türk Müslümanlığının İmkanı", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 53-68

Kirman, M.A. (2004a), *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Rağbet Yay.

Kirman, M.A. (2004b), "Küresel Bir Sorun Olarak Din ve Şiddet", *Dinî Araştırmalar*, 7 (20), 315-332

Kirman, M.A. (2005), *Din ve Sekülerleşme*, Adana, Karahan Yay.

Kirman, M.A. (2007), "Türkiye'de Modernleşme Süreci ve Fundamentalizm Tehdidi", KSÜ İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi tarafından düzenlenen *Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu*, 12-13 Kasım 2007, Kahramanmaraş

Lehmann, D. (1998), "Fundamentalism and Globalism", *Third World Quarterly*, 19 (4), 607-635

Lewis, B. (2002), *What is Wrong: Western Impact and Middle Eastern Response*, Oxford: Oxford University Press

Luckmann, T. (1999) "The Religious Situation in Europe: the Background to Contemporary Conversions", *Social Compass*, 46 (3), 252-258

Lumbard, J.E.B. (2004), *Islam, Fundamentalism, and the Betrayal of Tradition: Essays by Western Muslim Scholars*, Bloomington: World Wisdom

Mardin, Ş. (1991), "Türk Tarihinde Nakşîbendî Tarikatı", *Çağdaş Türkiye'de İslam*, (ed.) R.Tapper, çev. Ö.Arıkan, İstanbul, Sarmal Yay.

Mardin, Ş. (2005), "Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes", *Turkish Studies*, 6 (2), 145-165

Monshipouri, M. (1998), *Islamism, Secularism and Human Rights in the Middle East*, Boulder, CO: Lynne Rienner

Pelletiere, S.C. (1995), "A Theory of Fundamentalism: An Inquiry into the Origin and Development of the Movement", A report prepared for Strategic Studies Institute in USA, September 28, 1995

Schmalzbauer, J.A. and C.G. Wheeler (1996), "Between Fundamentalism and Secularization", *Sociology of Religion*, 57 (3), 241-157

Sonn, T. (2006), "Islamic Fundamentalism and Political Islam", *History Compass*, 4 (1), 181-185

Turner, B.S. (1991), *Max Weber ve İslam*, çev. Y.Aktay, Ankara, Vadi Yay.

Yeşilyurt, T. (2001), "İslam İmanı Fundamentalizmi Destekler mi?", *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu*, Elazığ, 763-772